

L'ensulsiada

Pere Roca i Pla

Pròleg de Josep Maria Figueres

Obra guanyadora del Premi Romà Planas i Miró
de Memòries Populars 2013

V I E N A · *Memòria*

LA GUERRA CIVIL, PRESENT I POLÈMICA

[...] tornaria cap aquell bosc, en el qual, hi havia trobat a més d'acolliment, la sensació de seguretat, i la tranquil·litat que necessitava el meu esperit, i que seria per a mi, el compàs d'espera en la integració a la normalitat en el meu viure, ja que a la primavera de l'any 1943 vingueren el meu fill i la meva dona, trencaren la solitud en que vivíem el meu pare i jo. A partir d'aquella data em trobaria integrat a una normalitat en que la gran majoria de ciutadans vegetariem, sota un règim de silencis i d'inhibicions, i hauríem de contemplar inoperants, anyades interminables d'espoliacions materials i espirituals, amb un règim de subjugacions vergonyants, sense esperances de poder assolir un demà venturós i digne.

PERE ROCA I PLA

Érem a Madrid per contemplar el debat al Congrés sobre la petició catalana. No coneixíem cap sessió parlamentària i pensàrem que aquesta era la indicada. I, tanmateix, trista. No només per un resultat previsible, sinó també pel comportament de qui ha de liderar la moralitat de l'Estat. Ens afligeix que uns parlamentaris que estaven per tot menys per la feina incomplissin les seves obligacions a la vista de tothom, especialment a la de tants convidats catalans que contemplaven la decrepitud de les institucions de l'Estat. Només quan parlava el (seu) cap es mantenien atents i

en silenci. Adés una distracció, adés una altra; no era només el mòbil, la tauleta i altres ginys, era el comportament general. I ens estiguérem del matí fins a gairebé mitja tarda mirant-los mentre parlaven entre ells pels descosits, la remor de fons palesava la desconsideració pels oradors. Tot feia la sensació d'una comèdia, en lloc d'un altar als interessos col·lectius més importants. Des de dalt de tot, ens ho miràvem sorpresos, i la qualitat moral i humana dels qui havien de servir quedava en entredit. El paroxisme va arribar quan un orador callà sobtadament perquè tant el mateix president del govern com la vicepresidenta atenien els telèfons simultàniament. Coincidí, ens digueren els entesos, amb un gol del Reial Madrid. Pensàvem en el diari que teníem a les mans i que no era cap dels del dia. Aquella jornada, a un quiosc de la capital adquirírem l'*Heraldo de Madrid* en un exemplar únic, una edició especial que reclamava tornar a la legalitat i que els restituïssin el que els havien pres. Les reclamacions dels propietaris, els catalans germans Busquets, no foren mai contestades. El general Juan Yagüe havia dit el 1936: «*Quando entremos en Madrid, lo primero que voy a hacer es cortarle la cabeza al director del Heraldo de Madrid*». No fou així; afusellaven, no decapitaven. I els periodistes republicans, madrilenys o catalanistes, condemnats a mort per la venjança franquista foren els que trobaren, els que no pogueren anar a l'exili. La Guerra Civil no és llunyana, la tenim ben a prop, hi ha encara massa ferides obertes: del nomenclàtor a les estàtues dels rebels traïdors, que traïren, de tantes maneres, juraments d'honor.

Hi ha dues realitats, l'oficial, d'un poder absolut que vol arraconar la Guerra Civil, i la del carrer, que aspira a la legalitat. Aquesta darrera és la dels papers catalans a Salamanca pendents de devolució; la dels morts arreu, enterrats en tombes ignotes pendents de localització, exhumació i digne sepultura; la del coneixement d'episodis tan tristos com els camps de concentració, avui pràcticament desconeguts. És, en definitiva, la de la memòria, que ha tornat al carrer gràcies a les iniciatives del Museu de l'Exili de la Junquera, del Memorial Democràtic, dels documentals de TV3, de les revistes

d'història com *Sàpiens*, dels historiadors i de tantes accions que converteixen Catalunya en pionera d'aquest moviment de recuperació de la nostra història. Un moviment que, en canvi, al conjunt de l'Estat es troba, per la desídia i la voluntat d'ocultació dels seus dirigents polítics, en una trista situació. No es pot comparar el nivell de coneixement mitjà que hi ha a Catalunya, a Euskadi i pocs, pocs indrets més, amb la mitjana del conjunt de l'Estat. La voluntat de coneixement dels catalans ha fet augmentar encara més l'afany de democràcia i llibertat del conjunt de la població, el que als anys trenta es deia, ras i curt, *el poble*.

Aquests dies ens han nomenat assessor de la Càtedra de Memòria Històrica del Segle XX de la Universitat Complutense de Madrid, que dirigeix la professora Mirta Núñez, ben coneguda pels seus excel·lents treballs sobre les presons de dones durant el franquisme. La resposta dels historiadors a la sol·licitud de col·laboració amb la Càtedra ha estat fantàstica, gairebé un centenar de professionals ja hi participem. Aquesta resposta massiva dels historiadors fa palès que els qui coneixen volen que el saber sobre el conjunt d'esdeveniments que ens ocupen es comparteixi amb el poble. Qui no assumeix el seu paper institucional són les autoritats conservadores del govern de l'Estat. La seva política: lleis que deixen d'aplicar-se; pressupostos que es retallen amb l'excusa fastigosa que els diners són per a obres socials i no per a la memòria històrica, mentre s'apugen sous i dietes en una indecent escalada que excita el desig d'un trencament brutal amb aquesta immoralitat, això sí, legal. I als polítics que treballen gratuïtament, els milers de regidors d'ajuntaments d'arreu, se'ls amenaça de tancar-los les seus amb la finalitat de l'estalvi, cosa que representa una paradoxa brutal, perquè el cost d'aquest tancament recaurà sobre les espatlles dels ciutadans. Per fer qualsevol tràmit, en lloc de poder anar al seu municipi, hauran de desplaçar-se a una central allunyada desenes de quilòmetres. I, a banda, es desertitzarà el panorama encara més, a causa d'una política que vol convertir la població en individualitzada i sense relacions socials.

Amb tot, la iniciativa de l'Ajuntament de la Roca del Vallès esperem que duri molt. Tant la iniciativa del Premi Romà Planas i Miró de memorials populars com l'ajuntament són lloables i necessaris. D'ací la importància dels treballs presentats a la convocatòria darrera de Pere Roca i Pla i de Salvador Gomis i Montfort, el guanyador del premi i un dels finalistes, tots dos amb obres que s'ocupen de la Guerra Civil. La segona, un original que de moment no està publicat, pot llegir-se a l'Arxiu de la Memòria Popular, i el viatge a la Roca del Vallès s'ho val, perquè és una lectura interessant. Les obres de Gomis i de Roca seran preservades gràcies a una gran iniciativa de base que s'ha proposat preservar la memòria dels seus conciutadans. I aquesta tasca la devem a l'esforç d'un ajuntament vinculat a la seva població i allunyat del gran poder polític, al qual li rellisca l'anhel cívic de la població que aspira, senzillament, a arribar a conèixer la història contemporània sense mediatitzacions, a escoltar el testimoni genuí dels protagonistes populars. Aquest és el mèrit d'un singular premi que vol donar l'oportunitat de compartir la lectura d'aquells documents autobiogràfics que exposin una vida que tingui interès per a ser editada i coneguda.

Salvador Gomis, gràcies al fet d'haver conservat el diari que va escriure de ben jove, pot bastir una història personal que té un gran interès. La d'un jove, antic estudiant de l'Institut-Escola i treballador, que dedica el lleure a l'esport i, així, és membre del Club d'Esports de Muntanya, juga a bàsquet, va al gimnàs, balla sardanes i, alhora, gaudeix amb la cultura i l'entreteniment de nivell: dibuixa, assisteix al teatre, llegeix pels descosits. També té preocupacions col·lectives. Milita a Estat Català, un partit del qual ell i els seus companys volen fundar el casal al districte IV de Barcelona, i participa en les activitats de l'Ateneu Enciclopèdic Popular. Una vida, doncs, activa i vinculada al moment que li toca de viure. Llegim al dietari que els pares li prohibeixen, el novembre del 1936, que s'allisti voluntari a les milícies; diuen que es massa jove. I, en canvi, contempla com el seu germà Enric marxa voluntari al front, sense dir-ho als pares, perquè no pateixin. Ell

s'inscriu a estudiar per fer de mestre i ingressa a la bossa de treball del sindicat de magisteri, la FET, com a auxiliar de mestre. Les seves memòries representen molt bé els ideals d'una joventut engrescada i que participa del sentit del moment històric. Les circumstàncies que tria descriure i la manera com ho fa denoten tot un marc de sensibilitat envers una realitat; quan escriu «Pàtria catalana» ja ho diu tot en referència als seus esquemes mentals, tan compartits aleshores per una determinada generació de joves.

La construcció de l'obra és airosa i dinàmica. Incorpora els textos del seu dietari, juntament amb cartes i postals, del germà Enric i d'amics, i aconsegueix dotar el conjunt narratiu d'un ritme vigorós que captiva. Permet que el lector es capbussi en l'atmosfera d'una família i d'un context vistos amb els ulls d'un jove de divuit anys que veu la ciutat bombardejada i pateix per qui té al front, mentre ell continua la vida, per exemple, examinant-se del carnet de conduir o anant a retre homenatge a Rafael Casanova l'11 de setembre. Finalment, al bell mig de la guerra, és cridat a files, i amics com Prunera li escriuen quan comença a fer instrucció:

Cada dia fas instrucció militar. Sé que això et comportarà molèsties, sofrenes i impertinències. No obstant però, si un consell meu vols creure, et diré que hi esmercis tota la teva atenció. És un benefici particular i en el de la col·lectivitat de la Pàtria. Si no vols que aquest sigui en lo que es relaciona a la Iberia, fes-ho per Catalunya. Recorda aquesta consigna: Catalunya!, i amb ella clavada al cor i il·luminat el nostre esguard, complir la nostra comesa com més bé millor. Espero que et faràs creditor del seu reconeixement i que formaràs part amb entusiasme d'aquesta joventut valenta, forta i entusiasta que s'està forjant aquí.

Aquest esperit èpic sura al costat dels primers amors —la Carme— i contrasta amb la dura realitat del front, la del pic i la pala: construir trinxeres és una feina pesada, i més sota el foc enemic. Les peripècies, narrades amb detall, s'acaben, i Gomis es

lamenta de la destrucció, pels mercenaris rifenys, del seu diari. Quan, per plaer, en feren voleiar les pàgines, sentí la impotència del presoner. Però aquesta és una història que no explica, atès que es concentra només en la guerra, tot i que el títol podria indicar que és la història d'un presoner en una brigada de càstig o en un batalló de treball. Sabem, però, que va estar tancat al camp de concentració de Deusto. Durant la postguerra va deixar la militància política, però continuà amb la cultural i social: sardanes a l'Agrupació Sardanista l'Ideal d'en Clavé de Les Roquetes, la revista *Rotllana*, l'Associació d'Amics de l'Institut-Escola. Va patir la dura postguerra d'un jove dels qui «vam perdre la guerra, i ens van humiliar; vam conèixer els camps de concentració, i vam saber què era la fam i els polls de debò. Però sobretot vaig perdre ben bé sis anys i mig de la meva vida fent de soldat al "servicio de la patria". Deixem-ho així». Salvador Gomis Monfort va morir als noranta-tres anys d'edat a Barcelona. Fóra bo que la seva obra fos coneguda. En homenatge a tots els participants, en fem aquí un record.

El treball guanyador és el present *L'ensulsiada*, una narració autobiogràfica important. Pere Roca i Pla fou, com a militant d'ERC, regidor de Sanitat a l'ajuntament de Mollet. En passar la frontera fou detingut i traslladat a Argelers, d'on marxa i, posteriorment, aconsegueix amagar-se al Montseny i a la serra de Collserola. L'obra és molt agraïda per la vigoria del text. Expressa la voluntat d'un jove que contempla una realitat i la descriu amb una capacitat molt elevada d'observació i amb una prosa ben reeixida en el conjunt de detalls, vivències i sensacions de la vida. Des d'Espolla fins a Argelers, tot apareix amb uns registres meticulosos i plens d'humanitat que arriben a entendre el lector. Arranca amb la sortida de Barcelona i es clourà amb la narració, emocionant, dura, de la mort de la mare, una mort que ha de viure amagat, en una clandestinitat forçada. I aquesta destrucció de vida és el que no perdona. Diu: «No he fet res». Aquesta frase, la de tants joves, és la justificació contra qui subvertia la llei i convertia el desordre en ordre.

L'Ensulsiada és un llibre que no deixarà pas indiferent el lector, per la contundència, la sinceritat i el valor dels seus mots. La descripció de la retirada, la de l'inici del gran èxode, és una de les més reeixides, més emocionants, que hem llegit. Produeix en el lector un gran impacte per la proximitat que traspuja, atès que el realisme de Roca aconsegueix molt fàcilment estimular la imaginació. Crea una atmosfera que és simplement la força del testimoniatge reeixit, amb rigor i precisió.

Pel que fa a algunes de les observacions de caràcter general, cal agafar-les, com sempre en els testimoniatsges populars, amb la necessària prevenció. El que veuen els testimonis constitueix una mirada fantàstica per la seva qualitat i meticulositat, però en el que opinen sovint domina algun dels tòpics de la propaganda més tediosa o de les reiteracions més absurdes històricament. Per exemple, en començar la narració sobre la retirada i les persecucions, Roca escriu: «Quan el govern [republicà] recuperà quelcom l'autoritat, cessaren [els crims i atropellaments] per complet. Sols s'ajusticiava oficialment, a aquells elements terroristes, franc-tiradors...». Aquest és un error fruit de la censura en la premsa republicana, dels silencis còmplices de polítics i periodistes, i només les paraules *SIM*, *campes de treball de la república*, *txeques*, *persecució del POUM* i *Andreu Nin...* ens permeten contemplar com, del que afirma, no tot és exacte.

Certament, s'acabaren les persecucions socials i religioses, però en seguí, en menor escala, una de política. Innocents republicans poumistes com Andreu Nin, catalanistes conservadors com M. Serrahima, i trets a l'esquena a xicotets nacionalistes. És una cara fosca que s'ha de conèixer. No magnificar, perquè no es pot ni comparar la persecució franquista (llarga en el temps, àmplia en extensió i dura en intensitat) amb la republicana (limitada en abast, breu en l'acció incontrolada —de juliol del 1936 al gener del 1937—, molt cenyida als enemics polítics del PSUC —el POUM— i amb moltes, massa, particularitats). La republicana, doncs, no és pot igualar de cap manera a la persecució franquista: sistemàtica, constant. Una frase ben gràfica diu que del bàndol

franquista no va sortir cap vaixell, mentre que del republicà, i tot-hom sabia on anirien els passatgers, foren molts els salvats gràcies al respecte per la vida i la llibertat. Aquesta diferència caracteritzà la República fins i tot en guerra, tot i les excepcions. I les excepcions no s'han de confondre amb l'equiparació, com volen els hereus franquistes, fent una maniobra que esperen que els alliberi de la gran persecució, l'holocaust de què parla Paul Preston en una obra de lectura obligatòria. Abans d'opinar sobre els fets, cal haver-se'n informat, ja que, sense coneixement, les afirmacions sovint perden credibilitat.

Fora, doncs, d'algunes escasses observacions de caràcter general, l'obra compleix, amb escreix, la funció de donar llum a través d'un testimoniatge personal sobre el que fou el final de la República. La mirada de Roca és de qualitat. Ens captiva i ens ajuda a conèixer millor els episodis de la retirada, la vida als camps i les condicions de vida dels no significats políticament. En això té molt de valor, i no tant en els comentaris assagístics i polítics —pocs, com diem—, que, tot i les divergències d'interpretació històrica, queden bé en el conjunt narratiu.

Marc Bloch, reputat i prestigiós historiador, va viure la Primera Guerra Mundial des d'una trinxera. I quan escriví sobre el conflicte de la Gran Guerra no va retreure mai l'episodi. Al·ludia a un coneixement menor: «Només coneixia una trinxera» i, per tant, no podia generalitzar. Hi ha diversos àmbits d'interpretació: el testimoni il·lustra amb lupa un episodi, l'historiador sintetitza les aportacions i n'elabora una síntesi a partir de les mirades específiques. La recuperació d'aquests materials, com el que presentem a la Roca, és vital. El 2004 aportàrem una reflexió a un congrés sobre la memòria històrica i al·ludíem a la Guerra Civil, la transició i els testimoniatsges. Escrivíem:

La necessitat de la memòria era tanmateix reivindicada però en els moments crítics s'actuava amb prudència exquisida per no «espan-tar» els nomenats aleshores «poders fàctics», nom amb el qual hom al·ludia crípticament l'exèrcit i l'aparell d'Estat, tot i que es dissi-

mulava fent veure que es parlava de la gran banca i les altes finances: es referia clarament a l'estructura dura de l'Estat franquista —alts càrrecs, comandaments policials i militars involucionistes— que podien aturar el procés de la dita «transició». La memòria era present, però, mentre es parlava de no oblidar els qui detentaven el poder real —els franquistes— imposaven bandera, llengua, himne i capital i anaven guanyant en els articulats discutits de la Constitució espanyola i els punts conflictius dels estatuts de les nacions més combatives de l'Estat com Euskadi o Catalunya.

Teresa Pàmies escriví el 24 de maig de 1980 al diari *Avui* «Recordar per avançar». Feia referència als homenatges que aquell mes havien tingut lloc arreu de la geografia catalana. Naturalment, el 1980 l'ordenament jurídic emanat de la nova Constitució era prou fixat i travat. Pàmies escrivia: «Els afusellats, torturats, exterminats pel feixisme aparentment vencedor no fracassaren. En llur acció hi havia la victòria. Recordar-los avui, des de l'acció, és afiançar aquesta victòria.» L'escriptora, significada referent polític i prestigiosa col·laboradora d'opinió, contemplava la sortida de la clandestinitat i l'arribada d'eleccions —malgrat que partits democràtics no poguessin presentar-se directament o foren dels darrers en ser legalitzats, com el FNC o l'ERC, que estava encara prohibida a les primeres eleccions del juny del 1977 i es presentà sota cobertura diversa— com una dimensió d'èxit polític.

El preu a pagar per arribar a unes eleccions netes havia estat la renúncia als símbols de la República, una ruptura amb el passat acceptant la legalitat, en tot, tot l'ordenament jurídic, del franquisme, la presència d'un marc nou fet i conservat, tutelat pels nous directors de la política des de la victòria militar, i amb aquestes dades l'oblit històric sense cap mena de concreció: dels llibres de text als monuments, dels nomenclàtors als carrers fins a les dates a celebrar, tota la història restava exclusivament pels especialistes, en cleda closa. Una primera conjectura a interpretar fóra, doncs, que davant la por d'hipotètics nous enfrontaments calia posar la simbologia —i la història— a un arxiu prudent a obrir, potser, més endavant.»

Pere Roca i Pla és un exemple d'aquesta situació en què el coneixement és necessari. El seu testimoniatge ajudarà a fer les síntesis, la seva lectura il·lustra la vida popular del Vallès Occidental i el final de la guerra i els primers moments del franquisme dominant. L'autor no va poder enfocar la seva vida amb la naturalitat dels anhels de joventut i les il·lusions que es forjaven, i hagué de resistir l'embat de l'onada brutal sense poder-se capbussar ni arribar a terra abans del xoc. El rebé del tot. Els cops viscuts i una obstinació en els valors humans més intensos — amb la pinzellada de la identitat catalana que hi figura amb altres trets col·lectius com ara l'amor al treball, la solidaritat, l'afany per la llibertat— fan esdevenir aquestes memòries un fresc representatiu d'una generació i d'una època, i molt més que la simple visió d'una concatenació de fets. Roca i Pla, al camp de concentració, ja reflexiona sobre viure al marge de tothom, i oblidar-se ell mateix i que l'oblidin. Aspira a viure en aquest somni de llibertat, a viure al bosc, amb els seus, la família: aquest somni l'aconseguirà, i tot seguit ens ho explica en un viatge meravellós gràcies a la memòria i l'escriptura.

JOSEP M. FIGUERES